

معرفی و بررسی نامه‌ای از حاج سیاح

مجیدرضا صارمی شهرستانی

دانشجوی کارشناسی ارشد رشته ایران شناسی دانشگاه تهران
majidrezasaremi1983@gmail.com

آرش قنبری

دانشجوی کارشناسی ارشد رشته ایران شناسی دانشگاه تهران
arashghanbari69@yahoo.com

از آن جمله می‌توان به پنج نامه از او که کرامت رعناحسینی در مجله راهنمای کتاب به چاپ رسانده است اشاره نمود.

در این مقاله به معرفی و بررسی نامه‌ای از حاج سیاح که مصادف با دوران حکومت مظفرالدین شاه، پنجمین شاه ایران از دودمان قاجار، نوشته شده است می‌پردازیم.^۱ همچنین مهر حاج سیاح را که پیش از این کمتر مورد توجه قرار گرفته است معرفی می‌کنیم.

نگاهی به زندگی حاج سیاح

میرزا محمدعلی محلاتی، معروف به حاج سیاح، در سال ۱۲۱۵ش در محلات دیده به جهان گشود. او پس از تحصیلات ابتدایی و از سر بی‌علاقگی به کار کشاورزی، برای تکمیل تحصیلات، راهی عتبات شد. چند سالی در نجف و کربلا به تحصیل علوم مشغول بود و با اندیشمندانی از نقاط مختلف آشنا شد (دهباشی، ۱۳۶۳: ۱۲).

حاج سیاح در بیست و سه سالگی، پس از فراغت از تحصیل در عتبات، به ایران مراجعت نمود و عمویش چون او را جوانی شایسته و عالم دید، دختر خود را برای او نامزد کرد؛ لیکن داشتن همسری متمول و زندگی کردن به هزینه او برای محمدعلی سازگار نبود و به همین جهت در ۲۲ شوال ۱۲۷۶ با توشه مختصری بی‌خبر به قصد خروج از مملکت فرار کرد و چون قفقاز را نزدیک‌تر دید، از راه زنجان و تبریز عازم آنجا شد. در تبریز با تجاری که با محلات آشنا و مربوط بودند تماس گرفت و خود را همسفر یک نفر محلاتی به نام محمدعلی معرفی کرد و گفت که او در راه زنجان به تبریز به مرض قولنج در گذشته است و خواهش کرد که خبر فوت این شخص را به محلات برسانند تا خانواده او دیگر در انتظار او نمانند، و بدین ترتیب خبر فوت او در محلات منتشر گردید. پس از رسیدن به قفقاز مدتی در آنجا ماند و با زبان‌های ترکی و ارمنی و روسی آشنا شد و سپس با مشقت فراوان و قبول کارهایی چون مترجمی ممالک دیگر، اروپا را سیاحت کرد و با زبان‌های انگلیسی و فرانسه و آلمانی نیز آشنا شد. سپس به آمریکا پای نهاد و پس از اقامت طولانی در آنجا و سیاحت

۱. نامه مزبور متعلق به مجموعه شخصی آرش قنبری است.

مقدمه

اوراق و اسناد تاریخی امروزه از مهمترین منابع پژوهشی شمرده می‌شوند. این قبیل مکاتبات شامل کلیه مکاتبات حکومتی، فرمان‌ها، اسناد و معاهدات سیاسی، انواع نوشته‌های اداری و دیوانی، گزارش‌های اقتصادی و فرهنگی و نظامی، اسناد قضائی و مالی و حقوقی، و همچنین برخی از مکاتبات خصوصی و خانوادگی است که هم به سبب اصالت وجودیشان و هم به جهت اینکه هر برگه از آنها با زمان و رویدادی مشخص و واقعی بستگی داشته و رابطه حقیقی بین اثر و مؤثر در آنها به خوبی حفظ شده است، در میان منابع پژوهشی، به ویژه در پژوهش‌های تاریخی، اعتبار و اهمیت خاصی دارد (فائده‌مقامی، ۱۳۵۰: ۱). در این میان نامه‌های تاریخی از اهمیت خاصی برخوردارند. نامه‌های تاریخی بیانگر بخش‌هایی از زندگی و فرهنگ مردم است و گوشه‌هایی از تاریخ نانوشته مردمان هر عصر را بیان می‌کند.

حاج سیاح محلاتی (۱۲۱۵-۱۳۰۴ش) از افراد شناخته شده اواخر دوران قاجار است که از نود سال عمر خود بیست سال را در خارج از ایران گذرانده است. او در طول عمر خود مسافرت‌های بسیاری کرده و نزدیک به سه سال نیز در زندان قاجار به سر برده است (سیاح، ۱۳۶۳: ۱۰).

از حاج سیاح دو کتاب منتشر شده است. یکی خاطرات حاج سیاح یا دوره خوف و وحشت و دیگری سفرنامه حاج سیاح به فرنگ. نوشته‌های دیگری نیز از حاج سیاح هست که

تصویر ۱. خط ناصرالدین شاه در حاشیه عکس: رمضان ۳۰۸ - توشقان نیل - ثور - (خیلی پدر سوخته است حاجی سیاح محلاتی معروف است. پاهایش را که بسته است خودش را از بالاخانه پرت کرده بود که در برود دوباره حبس شد.) - (عکس برگرفته از کتاب سفرنامه حاج سیاح به فرنگ)

اواخر دوره قاجار منبعی نادر است. او که در سفرهای بسیار اوضاع ممالک دیگر و خصوصاً کشورهای در حال پیشرفت اروپایی را درک کرده بود، پس از بازگشت به ایران که مصادف با سال‌های قحط و در ماندگی مردم ایران بود، همچون بسیاری از روشنفکران آن عصر، تلاش‌هایی در جهت بهبود اوضاع مملکت کرد.

مشخصات ظاهری سند

الف. مشخصات پاکت

قطع پاکت ۱۲×۷ سانتی متر است. چاپ تمبر در ایران از دوره ناصرالدین شاه آغاز شد، لیکن استفاده از آن در دوره ناصرالدین شاه و مظفرالدین شاه چندان متداول نبود. پاکت این نامه فاقد تمبر است و احتمالاً توسط شخصی به گیرنده نامه رسیده است (نوشته‌ای بر روی پاکت نشان از دریافت آن از دارالخلافه تهران در تاریخ ۲۰ رجب دارد).

ب. مشخصات مهر (مندرج بر پاکت نامه)

مهر حاج سیاح به صورت بیضی شکل بوده که عبارت «سیاح» به خط نستعلیق در وسط مهر داخل یک کادر بیضی شکل کوچک‌تر آمده است. بالای آن بیضی کلمه SEYAH با حروف بزرگ نوشته شده و پایین بیضی که تاریخ حکاکی و ساخت مهر است، اعداد لاتین 1320 حک شده که با توجه به اینکه

کامل، به قصد مسافرت به چین و ژاپن، از دولت آمریکا تصدیق‌نامه‌ای که فقط برای مسافرت به چین و ژاپن مؤثر بود گرفت (چون ایران با دولتین چین و ژاپن روابط سیاسی نداشت و آنها گذرنامه ایرانی را نمی‌پذیرفتند) و با کشتی‌های آمریکایی عازم چین و ژاپن شد و نهایتاً به هندوستان رسید. در بمبئی با آقاخان محلاتی ملاقات نمود، لیکن بنا به عللی مراودات آنها کاهش یافت. محلاتی‌هایی که برای زیارت پیشوای خود، آقاخان، به هند رفته بودند، او را دیدند و در مراجعت به محلات خبر زنده بودن او را به خانواده‌اش رساندند. مادرش با اطلاع از زنده بودن او، نامه‌ای به آقاخان نوشت و خواهش کرد که پسرش را به او برساند. آقاخان نامه مادرش را به او داد و حاج سیاح با خواندن نامه منقلب شد و تصمیم گرفت پس از ۱۸ سال به وطن مراجعت کند. کتاب خاطرات او از داستان ملاقات او با آقاخان و اقامت در بمبئی در جمادی الثانی ۱۲۹۴ ق آغاز می‌شود و تا سال‌های اول سلطنت احمد شاه ادامه می‌یابد و پس از آن به واسطه بعضی ملاحظات، حاج سیاح از اجتماع کناره می‌گیرد. او در اواخر عمر خانه‌نشین بود و سرانجام در مهرماه ۱۳۰۴ ش در جعفرآباد شمیران درگذشت (سیاح، ۱۳۴۶: ۱-۴).

حاج سیاح در مصاحبه‌ای که با روزنامه اینتر اوشن (Inter-Ocean) آمریکا در سال ۱۸۷۵ انجام داده درباره انگیزه سفرش گفته است:

مقصود من از ترک کشور زادگاهم آشنا شدن با شیوه رفتار، حکومت و نهادهای سرزمین‌های دیگر بود تا آنها را در سفرنامه‌ای ثبت کنم تا وقتی به کشورم بازگشتم بتوانم از آنها برای بهبود اوضاع مردم استفاده کنم. می‌توانم بگویم که من زائری بوده‌ام در جستجوی معبد آزادی. من اروپا و آسیا را در جستجوی قبله خودم گشته‌ام. (فردوسی، ۱۳۸۹: ۳۶۲-۳۶۳)

حاج سیاح از معدود افراد آن روزگار است که ضمن سفر به بسیاری از کشورهای جهان و دیدار شهرهای مختلف، با رجال و افراد مشهور آن عصر، نظیر الکساندر دوم تزار روسیه، لئوپولد اول پادشاه بلژیک، پاپ، گاریبالدی، آقاخان محلاتی رهبر اسماعیلیان آن زمان، سید جمال‌الدین اسدآبادی و... ملاقات کرده است (رضوی، ۱۳۷۸: ۳۹۱).

نوشته‌های حاج سیاح برای درک احوال آزادی‌خواهان

متن نامه

نمره ۸
فی ۱۱ رجب ۱۳۲۱

معروض احقر عباد آنکه روز شنبه گذشته چند کلمه عریضه عرض نمودم. امید است به شرف خدمت رسیده باشد. الیوم هم مجدد مصدع می‌شوم که معلوم بوده باشد دایم در نظر دارم و از دعا فراموش ننموده و نخواهم نمود. عرض مخصوص آنکه از همین رو بنده که انقاد فرموده، بسیار بسیار خوب و مناسب بود. هر چه لازم است دریافت فرمائید سفارش شده است و امانات را در جوف امانت چند پست انقاد فرمائید. خود فقیر زمانش را عرض می‌نمایم. چند طاقه بقیچه و چند طاقه رو بند با چند پست مرحمت فرموده انقاد فرمائید با پست آتیه، بعد از آنکه معلوم شد که جناب امین السلطان اتابک به مصر حتماً می‌روند، چند کلمه خواهم نوشت که انقاد فرمائید. مخصوص استدعا دارم که عرض سلام فقیر را خدمت جمیع آقایان تبلیغ و مرقوم فرمائید. اول پست و خدمت جناب مستطاب آقای حاجی میرزا اسدالله صاحب و جناب آقای حاجی میرزا علی صاحب ادیب‌التجار و جناب آقای آقامیرزا محمدهادی صاحب و جناب آقای محترم آقامیرزا عبدالحسین صاحب حفظهم الله تعالی. زیاده عرض و استدعائی نیست جز التماس دعا. اطلال الله عمرکم و ابقاکم برب العباد. احقر داعیان محمدعلی

متن مندرج بر پاکت نامه

در سمت بسته شدن پاکت عبارت «خط جناب مستطاب حاجی سیاح از دارالخلافة فی ۱۶ رجب ۱۳۲۱ رسید فی ۲۰ رجب بگیریید» به صورت عمودی و بدون نقطه نوشته شده است. در سمت دیگر پاکت عبارات زیر آمده است:

دارالسلطنة اصفهان

انشاء الله تبارک و تعالی به شرف خدمت ذی رفعت بامسرت جناب مستطاب عمدة الاعاظم والابرار والحاج والتجار آقای حاج میرزا محمد صاحب مشکی سلمه الله تعالی مشرف شود مورخه ۱۱ شهر رجب الاصب ۱۳۲۱

ویژگی نثر

سبک و سیاق نثر این نامه نیز همچون سایر نوشته‌های حاج

استفاده از حروف و اعداد لاتین در مهرهای آن دوره کمتر مرسوم بوده است، این امر احتمالاً نشان‌دهنده ارتباط حاج سیاح با ممالک اروپایی است. سطح مهر با نقوش گل و بته تزئین شده که در اغلب مهرهای آن دوره مرسوم بوده است. لازم به ذکر است که تا کنون در آثار منتشرشده از حاج سیاح، نقش مهر او کمتر مورد توجه قرار گرفته و در این مقاله برای نخستین بار مهر وی معرفی شده است.

تصویر ۲. مهر حاج سیاح به همراه مهر برجسته دیگر

همچنین در محل بسته شدن پاکت نامه و نزدیک مهر حاج سیاح، مهر برجسته دیگری به شکل عکس سه شاخه گل رز در میان دو دایره درج شده که احتمالاً نماد یا نشانه کارخانه ساخت پاکت است.

ج. مشخصات نامه

نامه یادشده تک‌برگ است و داخل پاکت قرار دارد. قطع نامه ۲۱/۱×۱۳/۳ سانتی‌متر و کاغذ نامه نخودی‌رنگ، بسیار نازک و فرنگی است. در پایین سمت راست نامه مهر برجسته فشاری به شکل لنگر داخل یک بیضی درج شده است که احتمالاً نشان از کاغذهای وارداتی از اروپا دارد.

تصویر ۳. مهر برجسته فشاری به شکل لنگر

نامه با مرکب مشکی نوشته شده و در یک صفحه تنظیم گردیده است. همچنین متن نامه به خط نستعلیق نوشته شده است. تاریخ نامه ۱۱ رجب ۱۳۲۱ ق (برابر با روز شنبه ۱۰ مهر ۱۲۸۲ ش) است.

سیاح ساده و روان و فاقد پیچیدگی خاصی است. همچنین دارای کلمات و عبارات تعارف‌آمیز است که البته در آن دوران متداول بوده است. به‌طور کلی همانگونه که از نثر کتاب‌های خاطرات و سفرنامه‌های حاج سیاح به دست می‌آید، نثر او ساده و روان و فاقد آرایه‌های لفظی است. جمله‌ها معمولاً کوتاه و افعال کمتر حذف شده‌اند و از سجع و موازنه خبری نیست. همچنین نوشته‌های او حاوی اصطلاح‌هایی است که حاصل تجارب حاج سیاح و سفرهای اوست، و بسیاری از این اصطلاحات در ایران روزگار او هنوز وضع نشده بوده است

معروف می‌باشد
 بنام نثر فاخر و سلیقه‌آمیز و کمال است و بسیار
 زیاده

اولاً عرض
 چون مشهور بود بر سادگی و فصاحت کمال و در نثر خود کمال کمال آوردیم

سلام شما بخیر است به تعجب آمده‌ام و می‌زنید تا تمام تهران
 رسیده

خبرنامه‌های رسانده‌ام جناب ایشان هم سلام رسانند و خدمت
 رسانند

منزل ملک امام قباله انعام عرض سلام رسانند و عرض کنند که
 در اینجا

در اینجا هم سلام رسانند و در نثر خود کمال کمال آوردیم
 در اینجا

جناب ایشان هم سلام رسانند و در نثر خود کمال کمال آوردیم
 در اینجا

اطلاع فرستادم حاج محمد تقی که در سفر چهارم در تهران
 در اینجا

مجلس دادم و بعد از آن عرض کرد که در سفر چهارم در تهران
 در اینجا

تصویر نامه‌ی منتشر شده از حاج سیاح در مجله‌ی راهنمای کتاب

شهری برآبادی، ۱۳۷۰: ۷۵). علی‌دهباشی در مقدمه‌ی کتاب سفرنامه‌ی حاج سیاح برخی از این قبیل واژگان، معادل امروزی و مقصود نویسنده از بیان آنها را آورده است.

بررسی خط و اصالت نامه

همانگونه که پیشتر اشاره شد، کرامت رعناحسینی متن پنج‌نامه از نامه‌های حاج سیاح را به‌همراه تصویر یکی از نامه‌ها در مجله‌ی راهنمای کتاب (رعناحسینی، ۱۳۳۶) به چاپ رسانده است (تصویر ۴). با مقایسه‌ی خط نامه‌ی یادشده با خط نامه‌ی مورد نظر این نوشتار، مطابقت دو خط مذکور کاملاً مشهود است. همچنین مشابهت عبارات موجود در نامه‌های منتشره با نامه‌ی معرفی شده در این مقاله بسیار زیاد است. عباراتی چون: «معروض احقر عباد آنکه» (ابتدای نامه‌ی شماره ۳)، «احقر داعیان» (انتهای نامه‌های شماره ۱، ۳، ۴، ۵)، «اطال الله عمرکم و ابقاکم برب العباد» (انتهای نامه‌ی شماره ۵)، «زیاده عرض و استدعائی نیست جز التماس دعا» (نزدیک به این مضمون در همه‌ی نامه‌ها).

بررسی متن نامه

- در نامه از تعدادی افراد با عنوان صاحب یاد شده است. خاندان صاحب از خاندان‌های شناخته‌شده در فعالیت‌های تجاری در اصفهان بودند که خصوصاً در اواخر دوره‌ی قاجار در تجارت توتون و تنباکو فعالیت قابل ملاحظه‌ای داشتند. از جمله‌ی افراد معروف این خاندان می‌توان به محمدجعفر صاحب، محمدمهدی صاحب مشهور به سمسار و محمدعلی صاحب، سهامداران شرکت مسعودیه، که در زمینه‌ی توتون و تنباکو فعالیت می‌نمودند، اشاره کرد (تاره، ۱۳۹۲: ۲۹۹-۳۰۰).
- از جمله‌ی افرادی که در نامه از آنان یاد شده، میرزا علی اصغرخان ملقب به امین‌السلطان دومین پسر آقا ابراهیم امین‌السلطان (اول) است که در سال ۱۲۷۴ق در تهران متولد گردید (صفایی، ۱۳۴۵: ۵). او توانست در زمان سلطنت سه پادشاه قاجار یعنی ناصرالدین شاه، مظفرالدین شاه و محمدعلی شاه، صدراعظم باشد و در زمان صدراعظمی جهت تأمین هزینه‌های دربار و خصوصاً سفر شاه به فرنگ، امتیازات بسیاری به روس و انگلیس واگذار نمود. در سال ۱۳۲۱ق (سال نگارش نامه‌ی حاج سیاح) مظفرالدین شاه او را کنار

گذاشت (شمیم، ۱۳۷۰: ۲۸۳). امین‌السلطان پس از برکناری عازم سفر شد و پس از دیدار از کشورهای مختلف در سوئیس مقیم شد. اقامت وی در خارج از کشور نزدیک به ۴ سال به طول انجامید (افشاری، ۱۳۷۶: ۲۰۳). پس از برقراری مشروطه محمدعلی شاه، جهت از بین بردن بساط مشروطه‌خواهان، از اتابک خواست به ایران مراجعت نماید. او پس از بازگشت حدود چهار ماه صدر اعظم ایران بود تا در ۲۱ رجب ۱۳۲۵ ق، بیرون بهارستان، با ضرب گلوله عباس آقا صراف تبریزی کشته شد (کسروی، ۱۳۶۳: ۴۴۵-۴۵۰).

۳. در متن نامه اطلاعاتی از محل اقامت نگارنده در زمان نگارش نیست، لیکن مطابق نوشته مندرج بر پاکت، نامه از دارالخلافه، یعنی تهران، به دارالسلطنه اصفهان رسیده است. در کتاب خاطرات حاج سیاح، وقایع سال‌های ۱۳۲۰ و ۱۳۲۱ ق توأمان ذکر شده است. ابتدای این بخش با انتقاد از عیاشی و خوشگذرانی مظفرالدین شاه آغاز می‌شود و حاج سیاح اتابک را زمینه‌ساز آن اوضاع و بردن کشور زیر بار قرض، جهت سفر فرنگ شاه، می‌داند. طی این سال‌ها حاج سیاح در شهرهایی چون استانبول، ورشو و مسکو تردد می‌کند و پس از مراجعه به ایران و تهران، مجدداً برای همراهی با فرزندش حمید و دیدار برادر، عازم مسکو می‌شود. از آنجا به نواحی ماوراءالنهر رفته و شهرهای عشق‌آباد، مرو، بخارا، سمرقند و تاشکند را دیده و پس از آن با گذر از رود اترک به سرحدات ایران و روس آمده و وارد خاکستر^۱ می‌شود. از آنجا به اندرخ^۲ و سپس مشهد و به زیارت امام رضا^۳ می‌رود. و پس از اطلاع از حضور قوام‌الدوله^۴، به دیدن او می‌رود. نکته جالب توجه اینکه کلیه خاطرات حاج سیاح طی این دو سال، جز در یک مورد، بدون ذکر تاریخ است و آن یک مورد زمانی است که حاج سیاح مطلع می‌گردد که شاه طی تلگرافی به تاریخ ۲۰ رجب ۱۳۲۱ ق، قوام‌الدوله را به تهران طلبیده است. قوام‌الدوله از حاجی می‌خواهد تا طرق با او همراهی کند و حاجی نیز تا طرق به مشایعت او می‌رود. با توجه به

۱. روستایی در نزدیکی کلات.

۲. روستایی در شمال شرقی مشهد.

۳. محمدعلی قوام‌الدوله، از صاحب منصبان دوره قاجار که به سبب توطئه علیه اتابک، مدتی از تهران تبعید گردید (عاقلی، ۱۳۸۰: ۱۲۴۲-۱۲۴۳).

اینکه تاریخ نامه ۱۱ رجب ۱۳۲۱ ق است و حرکت حاجی از مشهد پیش از ۲۰ رجب نبوده، می‌توان حدس زد نامه پس از نگارش (احتمالاً در مشهد) به دارالخلافه (تهران) برده شده و از آنجا به اصفهان ارسال گردیده است.

منابع:

- افشاری، پرویز (۱۳۷۶). صدر اعظم‌های سلسله‌ی قاجاریه. تهران: موسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه.
- تاره، مسعود (۱۳۹۲). «شرکت‌های تجاری ایرانی پیش از انقلاب مشروطه». پیام بهارستان، ویژه‌نامه مالیه و اقتصاد، ش ۱: ص ۲۸۷-۳۶۲.
- رضوی، مسعود (۱۳۷۹). «آیینة آفاق (نگاهی به سفرنامه فرنگ حاج سیاح)». بخارا، ش ۱۱: ص ۳۹۰-۳۹۹.
- رعناحسینی، کرامت (۱۳۳۶). «پنج نامه از حاجی سیاح». راهنمای کتاب، جلد دهم: ص ۷۸-۸۲.
- سیاح، محمدعلی (۱۳۴۶). خاطرات حاج سیاح یاد دوره خوف و وحشت. به کوشش حمید سیاح، به تصحیح سیف‌الله گلکار. تهران: ابن‌سینا.
- _____ (۱۳۶۳). سفرنامه حاج سیاح به فرنگ. به تصحیح علی‌دهباشی. تهران: ناشر.
- شمیم، علی‌اصغر (۱۳۷۰). ایران در دوره سلطنت قاجار. تهران: علمی.
- شهری برآبادی، محمد (۱۳۷۰). «سفرنامه‌های فرنگ‌رفتگان»، مشکوة، ش ۳۱: ص ۶۶-۸۴.
- صفایی، ابراهیم (۱۳۴۵). رهبران مشروطه. تهران: چاپ شرقی.
- عاقلی، باقر (۱۳۸۰). شرح حال رجال سیاسی و نظامی معاصر ایران. تهران: انتشارات گفتار.
- فردوسی، علی (۱۳۸۹). «گفتگو با حاج سیاح/ آمریکا- شگفتی جهان». بخارا، ش ۷۵: ص ۳۵۴-۳۶۹.
- قائم‌مقامی، جهانگیر (۱۳۵۰). مقدمه‌ای بر شناخت اسناد تاریخی. تهران: انجمن آثار ملی.
- کسروی، احمد (۱۳۶۳). تاریخ مشروطه ایران. تهران: امیر کبیر.

تصویر ۵. پاکت نامه حاج سیاح

نمبر ۸
۱۳۲۱

معرضه حق عبدالله
روز شنبه که شش چند کلمه عرض عرض نموده ام
رسیده باشد ایام هم بخیر و صلح می شود که معلوم بود در نظر اولم
و خواهم نمود عرض مخصوص اند از همین رو بنده که انقدر و موم بسیار بسیار
در یافت و نایب نماز شده است و اما نایب که در خوف امانت چندین
خود فقیر را نشانی عرض می نمایم چند طایفه تقوی و چند طایفه رو بنده با حق
زود انقاد و نایب است ایام بعد از آنکه معلوم شد که جناب امین
بمهر حق می روند چند کلمه خواهم نوشت که انقاد و نایب مخصوص است تمام
که عرض سلام فقیر خدمت جمیع اقایان تبلیغ و مرقوم و نایب
است و خدمت جناب مستطاب آقا حاج میرزا مهدی صاحب
و جناب آقا حاج میرزا علی صاحب ادیب التجار و جناب آقا
آقا میرزا محمد آقا صاحب و جناب آقا محترم آقا میرزا
صاحب حفظم الله تعالی زایم عرض و بنده حاجی سید محمد
احسان الله عمرکم و انعام رب العباد احوالها ان محمد علی

تصویر ۶. نامه حاج سیتاح